# OILA, TA’LIM VA JAMIYAT MUNOSABATLARINING IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI

***Turdali Malikov***
*Falsafa fanlari nomzodi, dotsent*
*Namangan davlat texnika universiteti*
*E-mail: turdali_m1911@gmail.com*

**Annotatsiya.** Maqolada oila, ta’lim va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Oilaning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti, ta’limning bilim va qadriyatlarni uzatish instituti, jamiyatning esa mazkur jarayonlarni belgilovchi ijtimoiy makon sifatidagi vazifalari ochib beriladi. Oilaviy tarbiya va ta’lim o‘rtasidagi uzviylik, ijtimoiy tengsizlikning shaxs kamolotiga ta’siri, avlodlararo munosabatlar va davlat siyosatining o‘rni o‘rganilgan.

**Kalit so‘zlar:** oila, ta’lim, jamiyat, ijtimoiy falsafa, ijtimoiylashuv, qadriyat, tarbiya, ijtimoiy institut, ijtimoiy tenglik, shaxs kamoloti.

**Kirish.** Oila, ta’lim va jamiyat insonning ijtimoiy mavjudot sifatida shakllanishini ta’minlovchi o‘zaro bog‘liq institutlardir. Oila shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasini shakllantiradi. Ta’lim uning bilimlari, dunyoqarashi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Jamiyat esa ushbu jarayonlar kechadigan iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va madaniy sharoitlarni belgilaydi. Shu sababli mazkur institutlarning har birini alohida o‘rganish bilan bir qatorda, ular o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlarini tadqiq etish ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, mehnat bozoridagi o‘zgarishlar, avlodlar dunyoqarashidagi tafovutlar va ta’lim imkoniyatlarining turlicha taqsimlanishi oila hamda ta’lim muassasalari oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Bunday sharoitda oilaviy tarbiyani faqat milliy an’analarni uzatish, ta’limni esa bilim berish jarayoni sifatida tushunish yetarli emas. Ularning shaxsning ijtimoiy mas’uliyati, mustaqil fikrlashi va jamiyat hayotidagi ishtirokini shakllantirishdagi o‘rni ham chuqur tahlil qilinishi zarur.

Oila institutini mustahkamlash va ta’lim tizimini rivojlantirish O‘zbekiston davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Prezidentning 2018-yil 2-fevraldagi PF-5325-son Farmoni oilani qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilagan[1]. 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmonida oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlash masalalari nazarda tutilgan[2]. 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni esa maktab ta’limini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlarini belgilaydi[3]. Ushbu hujjatlar oila va ta’lim masalalarining davlat siyosati hamda jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi oila, ta’lim va jamiyat munosabatlarining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berish, ularning shaxs kamolotiga ta’sirini aniqlash va mazkur munosabatlarni takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy takliflarni asoslashdan iborat. Tadqiqotda tizimli, institutsional, qiyosiy va aksiologik tahlil usullaridan foydalanildi.

Oila, ta’lim va jamiyat munosabatlarining nazariy asoslari. Ijtimoiy falsafada oila, ta’lim va jamiyat shaxsning ijtimoiylashuvi hamda ijtimoiy tajribaning avloddan avlodga o‘tishini ta’minlovchi institutlar sifatida o‘rganiladi. Ularning vazifalari bir-biridan farq qilsa-da, umumiy maqsadi insonning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun zarur sharoitlarni shakllantirishdan iborat.

E. Dyurkgeym ta’limni jamiyat tomonidan yosh avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayoni sifatida izohlaydi. Uning yondashuvida ta’lim ijtimoiy me’yorlar va qadriyatlarni o‘zlashtirishning muhim vositasi hisoblanadi[4]. Bu qarash ta’limning vazifasi faqat bilim berish bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. Ta’lim shaxsda jamoa bilan hamkorlik qilish, umumiy qoidalarga rioya etish va ijtimoiy mas’uliyatni anglash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Talcott Parsonsning oila va ijtimoiylashuvga doir qarashlari oilaning shaxs shakllanishidagi o‘rnini tushunishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Uning tadqiqotlarida oila bolaning dastlabki ijtimoiy tajribasi va ijtimoiy rollarni o‘zlashtirishida muhim institut sifatida ko‘riladi[5]. Bu yondashuv oilaviy tarbiya va ta’lim muassasasi faoliyati o‘rtasidagi uzviylikni anglashga yordam beradi.

Biroq oila, ta’lim va jamiyat munosabatlarini faqat mavjud me’yorlarni uzatish jarayoni sifatida talqin qilish bir tomonlama yondashuvdir. Jamiyat o‘zgargani sari tarbiya usullari, ta’lim mazmuni va shaxsga qo‘yiladigan talablar ham o‘zgaradi. Demak, mazkur institutlarning vazifasi faqat an’analarni saqlash emas, balki ularni zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlar va inson manfaatlari bilan uyg‘unlashtirishdan ham iborat.

Muallifning fikricha, oila, ta’lim va jamiyat munosabatlarini tahlil qilishda uchta mezon muhim. Institutlarning vazifalari o‘rtasidagi muvofiqlik, shaxsning ijtimoiylashuviga ta’sir etuvchi qadriyatlarning mazmuni va insonning mustaqil rivojlanishi uchun yaratilgan imkoniyatlar. Ushbu mezonlar orqali oilaviy tarbiya va ta’lim samaradorligini faqat tashqi intizom yoki o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bilan emas, balki shaxsning mustaqil fikrlashi, mas’uliyati va ijtimoiy faolligi bilan ham baholash mumkin.

Oilaning shaxs ijtimoiylashuvidagi o‘rni. Oila shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasi shakllanadigan muhitdir. Bola kattalarning o‘zaro munosabatlarini kuzatish orqali muomala madaniyati, mas’uliyat, hurmat va hamkorlik kabi tushunchalarni o‘zlashtiradi. Shu sababli oilaviy tarbiyaning samaradorligi faqat ota-onaning nasihatlari bilan emas, balki kundalik xatti-harakatlari va oiladagi munosabatlar sifati bilan ham belgilanadi.

Tadqiqotchi V. Karimovaning Oila psixologiyasi darsligida oilaviy hayot va oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlarning psixologik xususiyatlari yoritilgan[6]. Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy qarashlar oilani shaxsning hissiy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhit sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Olima Z. G‘ulomovaning o‘zbek oilalarida ota-ona va farzandlar munosabatlarining psixologik xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotida oilaviy munosabatlar, tarbiya va qadriyatlarni o‘zlashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan[7]. Ushbu masala ijtimoiy-falsafiy jihatdan ham ahamiyatlidir. Chunki shaxsning jamiyatga munosabati ko‘p hollarda uning oilada o‘zlashtirgan muloqot tajribasi va axloqiy qarashlari bilan bog‘liq bo‘ladi.

Shu bilan birga, oilani faqat an’analarni uzatuvchi institut sifatida baholash to‘g‘ri emas. Oila bolaning mustaqil fikrlashi, qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirishi uchun ham sharoit yaratishi lozim. Farzandning fikrini tinglash, savollariga javob berish va muammolarni birgalikda muhokama qilish unda mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Aksincha, haddan tashqari nazorat va fikr bildirish imkoniyatining cheklanishi mustaqil fikrlash rivojiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Oila barqarorligini faqat uning rasmiy saqlanib qolishi bilan o‘lchash ham yetarli emas. Oilaning ijtimoiy qiymati, avvalo, uning a’zolari uchun xavfsiz, hurmatga asoslangan va rivojlanish imkonini beradigan muhit yaratishida namoyon bo‘ladi. Demak, oilani mustahkamlashga qaratilgan siyosat oilaning tashqi barqarorligi bilan bir qatorda, ichki munosabatlar sifatini ham hisobga olishi zarur.

Ta’lim va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar. Ta’lim shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish, kasbiy tayyorgarligini shakllantirish va ijtimoiy tajribani tizimlashtirishga xizmat qiladi. Biroq uning natijasi faqat o‘quv dasturlari va pedagogik metodlarga bog‘liq emas. Oilaning ta’limga munosabati, bolaning yashash sharoiti, mavjud resurslar va ijtimoiy muhit ham ta’lim natijalariga ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotchilar O. Mamasaidova va R. To‘xtashevaning oila va maktab hamkorligida ta’lim muassasasi psixologining o‘rniga bag‘ishlangan ilmiy ishida ushbu hamkorlikni tashkil etish masalalari yoritilgan[8]. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi aloqani faqat ota-onalar yig‘ilishi yoki baholar haqida axborot berish bilan cheklamaslik kerakligini ko‘rsatadi.

Samarali hamkorlikda ota-ona bolaning qiziqishlari, xulqi va kundalik muammolari haqida ma’lumot beradi. Pedagog esa o‘quv jarayonidagi qiyinchiliklarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqadi. Agar tomonlar muammoni bir-biriga yuklash o‘rniga, uning sabablarini birgalikda tahlil qilsa, bolaning ehtiyojlariga mos yechim topish imkoniyati ortadi.

Ta’limdagi tenglik masalasi ham alohida e’tiborni talab qiladi. Bir xil ta’lim muassasasida o‘qiyotgan bolalarning oilaviy sharoiti, axborot resurslaridan foydalanish imkoniyati va ota-onasining ta’limiy yordami bir xil bo‘lmasligi mumkin.

Shu sababli ta’lim olish huquqining mavjudligi bilan real imkoniyatlarning tengligini farqlash zarur. Ijtimoiy adolatga asoslangan ta’lim siyosati bilim olish uchun zarur sharoitlarni kengaytirishga ham qaratilishi lozim.

Tadqiqotchi nuqtayi nazaridan, ta’lim samaradorligini baholashda o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda, o‘quvchining mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi va ijtimoiy munosabatlarda mas’uliyatli ishtirok etishi ham hisobga olinishi kerak. Chunki ta’limning ijtimoiy natijasi o‘rganilgan bilimlarning real hayotda qo‘llanilishi orqali namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy sharoitda oila, ta’lim va jamiyat hamkorligi. Raqamli texnologiyalar oila va ta’lim munosabatlariga yangi imkoniyatlar bilan birga, muayyan muammolarni ham olib kirmoqda. Internet orqali bilim olish imkoniyati kengaygan bo‘lsa-da, noto‘g‘ri axborot, kiberbulling va shaxsiy ma’lumotlarning xavfsizligi bilan bog‘liq xavflar ham mavjud. Shu sababli oilada ham, ta’lim muassasasida ham raqamli savodxonlikni rivojlantirish muhim vazifaga aylanmoqda.

O‘zbek va qozoq oilalaridagi ota-ona va farzand munosabatlarini etnografik jihatdan tahlil qilgan M. N.Shadimetovning tadqiqoti oilaviy tarbiya va avlodlararo munosabatlarni o‘rganish uchun mahalliy ilmiy manba hisoblanadi[9]. Mazkur yo‘nalishdagi izlanishlar oilaviy qadriyatlarni zamonaviy sharoitda tahlil qilish, an’analar va yangi ijtimoiy talablar o‘rtasidagi munosabatlarni anglash imkonini beradi.

Bundan tashqari olima N. Tojiboyevaning oilaparvarlik fazilatlarining milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllanishida oilaning o‘rniga bag‘ishlangan tadqiqotida ham oilaviy qadriyatlar va tarbiya masalalari ko‘rib chiqilgan[10]. Ushbu muammoning dolzarbligi shundaki, milliy qadriyatlarni saqlash ularni zamonaviy jamiyat ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirishni ham talab qiladi.

Muallifning fikricha, oila, ta’lim va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlik uchta tamoyilga asoslanishi kerak. Birinchisi – mas’uliyatni o‘zaro taqsimlash. Ikkinchisi – qarorlar qabul qilishda bolaning manfaatlarini hisobga olish. Uchinchisi – hamkorlik natijalarini aniq mezonlar asosida baholash.

Ushbu tamoyillardan kelib chiqib, ta’lim muassasalarida ota-onalar bilan individual maslahatlar va muammoli vaziyatlarni birgalikda tahlil qilish amaliyotini kengaytirish maqsadga muvofiq. Oilalarda esa bolani tinglash, nizolarni zo‘ravonliksiz hal qilish va mustaqil fikr bildirishiga imkon berish madaniyatini rivojlantirish zarur. Mahalla va tegishli ijtimoiy xizmatlar oilalarning ehtiyojlariga qarab ko‘mak ko‘rsatishi, ta’lim muassasalari esa xavfsiz va inklyuziv ta’lim muhitini yaratishga intilishi lozim.

**Xulosa.** Oila, ta’lim va jamiyat munosabatlari shaxsning ijtimoiylashuvi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantiruvchi yaxlit tizimdir. Oila dastlabki tarbiyaviy muhitni yaratadi, ta’lim bilim va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi,

jamiyat esa ushbu jarayonlarning amalga oshish sharoitlarini belgilaydi. Mazkur institutlarning samaradorligi ularning alohida faoliyatidan tashqari, o‘zaro hamkorligi va vazifalarining muvofiqligiga ham bog‘liq.

**Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:**

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi PF-5325-son Farmoni. “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmoni. “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. “2022–2026-yillarda maktab ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”.

4. Durkheim, É. Education and Sociology. Translated by S. D. Fox. – New York: Free Press, 1956.

5. Parsons, T., Bales, R. F. Family, Socialization and Interaction Process. – Glencoe, Illinois: The Free Press, 1955.

6. Karimova, V. M. Oila psixologiyasi: darslik. – Toshkent, 2007. – 316 b.

7. G‘ulomova, Z. X. O‘zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o‘zaro munosabatlarining psixologik xususiyatlari // Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences. – 2023.

8. Mamasaidova, O., To‘xtasheva, R. Oila va maktab hamkorligini yo‘lga qo‘yishda ta’lim muassasasi psixologining o‘rni va ahamiyati // Журнал педагогики и психологии в современном образовании. – 2024. – B. 715–716. 9. Shadimetov, M. N. O‘zbek va qozoq oilalarida ota-ona va farzand munosabatlari // ORIENS. – 2024. – B. 5–13.

10. Tojiboyeva, N. Oilaparvarlik fazilatlarining milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida yuksalishida oilaning o‘rni // Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – B. 40–43.